

ALEXA KÁROLY

Bujdosó magyarok, bujdosó mondatok

(R É S Z L E T E K)

Borbándi Gyula (1919–2014)
emlékére

ÉS A NEMZET HELYE?

Nem volt még olyan magyar évszázad, mint a XX., amikor annyi hullámban, oly sokfajta okból és akkora nagyságrendben hagyták volna el a magyarok... Mit is? Magyarországot, a hazát, az anyaországot, Csonka-Magyarországot? Nincs pontos válasz. Hiszen alighanem ide, ebbe a „bujdosói körbe” kell számítanunk azokat a milliárdokat is, akik az államhatárok többszöri brutális átrajzolása következtében a helyükön maradtak ugyan, „csak” állampolgári hovatartozásuk változott meg; sőt, akár odáig juthatunk a meditatív szörszálhasogatásban, hogy – mondjuk – a Trianon utáni Erdélyből a Regátba áttelepültek vajh’ migránsok (kivándorlók, bujdosók) volnának-e, noha ugyanazon államban cseréltek lakhelyet; vagy hogy miként is vélekedjünk a hajdani „jugoszláv” magyarokról, akik mára legalább három délszláv országba szóródtak szét a negyedszázaddal ezelőtti háború következtében (nem beszélve a Magyarországra át- és a Nyugatra kitelepültekről). A magyar sors abszurditásának legjellemzőbb tünete a hódoltságai időktől szinte megszokottan a „kultúrnemzet” és az „államnemzet” szétválása (nem is beszélve a politikai főhatalom mibenlétéről), soha annyiféle eszelős példát nem mutat fel, mint a XX. században, eszelősen tragikus, amiket számba véve a hűvösebb elemző kedélyek is hajlanak a „pántragikus” magyar „finitizmus” szomorú jelképvilágát komolyan venni, sőt napjainkra nézve is érvényesnek gondolni, bele-belefutva akár még Arany és Ady „utolsó magyarjának” temetői látomásába is. Háború, fogság és kivándorlás, országdarabolás és emigráció szinte évtizedről évtizedre követte hullámokban egymást, nem is beszélve a szuicid hajlamú hazai demográfusról... Sőt talán nem egészen jogosulatlan ide sorolni az ott-hontalanságnak azokat az új változatait is, amikre a hatvanas évek nagy „szocialista átalakulása” (azaz a magyar társadalom szerkezetének teljes szétzilálása) során kezdtünk felfigyelni, és amelyek éppúgy jellemzőivé váltak a vidéki magyar életnek, mint a nagyvárosi munkásság hagyományos létformájának. Az „ingázó” paraszt-munkás, a lakótelepi kaptárba zsúfolt kertvárosi-falusi százezrek...

Milyen arcokat mutat a XX. században a XXI. század felé a régi-régi külországokba keveredő „bujdosó magyar”? Él-e egyáltalán, vagy eltűnt netán, esetleg alakot és maszkot cserélve észrevehetetlenné változott? Oly mértékű az ismerethiány ezen

a téren, hogy még hozzávetőleges válasz sem adható. Vannak ugyan statisztikák, készültek célországanként kutatások, ám – jellemzően – ezeket akkor engedte beindulni a magyarországi politikum, amikor már se tiltani, se jóváhagyni nem állt módjában – a rendszerváltozás után, akkor, amikor – és ez a paradoxon – az emigráció politikai, sőt kulturális jelentősége megszűnőben volt. És ezt a korszakfordulatot pontosan érzékeltetik az idevágó legfontosabb összefoglalások: Borbándi Gyula emigrációtörténeti szintézisei. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ő, korosztályából a kevesek egyikeként, akiknek módjuk volt rá, Magyarországon fejezte be életét (noha korábban másként tervezte végső távozását), nem úgy, mint a sors- és pályatársai Kovács Imrétől Wass Albertig, Márai Sándortól Kéthly Annáig, Nagy Ferencről Határ Győzőig. De azért ide tartozik az is, hogy Borbándi Gyula kegyelmi ajándékként megérhette élete fő művének, az Új Látóhatárnak a fél évszázados „bujdosásból” való megtérését, azaz a lap digitális archívumának az elkészültét, hogy végre mindenki hozzáférhet ahhoz az emigrációs tudáshoz, ami 1950 óta itt felhalmozódott. Borbándi nagy monográfiája, A magyar emigráció életrajza (1985, ez is az EPMSZ kiadványa) egy élet tapasztalata és egy élet kutatómunkája alapján számol be egy milliós nagyságrendű magyar populáció félszáz éves történetéről és, számba veszi azokat a forráscsoportokat is, amelyek alapján a további kutatás folytatható, amelyek már nála is tovább bővültek hét év múlva a Hitel által gondozott Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia 800 lapján.

BUJDOSÓK? DIASZPÓRA?

Mindezek ellenére a posztemigráció kutatása megéri a ráfordított munkát, ha összekapcsolódik azzal az újabb keletű nemzeti politikai törekvéssel, amely minél tágabbra kívánja kitolni az „ún. kultúrnemzet” határait és illetékességi körét, és azzal a szisztematikus gyűjtőmunkával, ami az emigráció ma még fellelhető (rendkívül sérülékeny) emlékeit próbálná közkinccsé tenni. Ez utóbbira nézve történetek külföldi kezdeményezések a rendszerváltozás kezdetén, amikor tömegesen kezdtek büszkék lenni a más országok társadalmába integrálódott magyar polgárok a származásukra. Nem sokáig, jegyezhetjük meg, különösebb statisztikák nélkül: addig, amíg a régi politikai hatalom meg nem buktatta a rendszerváltozás első „kamikáze” törvényhozását és végrehajtó hatalmát...

Summázva: a huszadik századi magyar emigráció (migráció, kivándorlás, az „ő” későbbi szavukkal: diaszpóra) lényegében feltáratlan terep – a századelőtől, majd 1920 utántól a II. világháborúig. Aligha ismertebb, mint az 1849-et követő, amikor az akkori közlekedési viszonyok ellenére a világ minden egzotikumát megtalálták a magyar „bujdosók”. Többségükben örökre ott is maradván, el- és kitűnve a Kárpát-medence látóhatárából. Ennek a századelős emigrációnak a rétegződéséről lehetnek elgondolásaink – a magyar birodalom peremvidékeinek „kítántorgóitól” a komolyabb – bár egyeseknél inkább csak látszatos-bulvár – minőséget képviselő 1920 után távozó tudományos és művészértelmiségig. Akadnak – ha nem is nagy számban – emblematikus neveik: a „bartókok”, a „szentgyörgyik”... Szórványos folklór-émléke-

ink vannak egyfelől, belterjes anekdoták másfelől, ami a különböző rétegek sorsváltozatait megnyugtatóan éppen nem jellemzik. Olyan magiszteriális kiadvány, mint a Lakiteleken 1993-ban megszerkesztett „Keserű a más kenyere” című volt, amely egy tágas emigrációs önéletírói pályázat anyagát bocsátotta ki, ritkaságnak számít. Mindezeket a tényeket és hiányokat azért kellett futólagosan jelezni, hogy tudomásul vehessük: a „bujdosásnak” ezeket a XX. századi fejleményeit aligha tekinthetjük megnyugtató hírforrásoknak, amikor a „rég Magyar bújdosói emlékekre” hangoltan próbálnánk állításokat megkísérelni az emigrációs mentalitás változásairól, olyanokról, mint a gettósodás, a kisközösségi rítusok, a szimbólumteremtés, a szülőhellyel (vagy: az anyaországgal) való kapcsolattartás frusztrációi stb. Itt is az irodalom az, ami – talán csak: egyelőre – olyan hírekkel szolgál, amik mögé nemcsak közösségi tényeket képzelhetünk, hanem ami talán arra is felhatalmaz, hogy ezeket az évtizedeket is bekössük a Magyar történelem századaiba.

Ám ez a – mondjuk így – „referenciális” irodalom maga is különleges fejlemény a Magyar irodalomtörténetben. Történelmünk számos migrációs hulláma közül egyedül ennek, a XX. század közepe utáninak lett számottevő irodalma, ehhez kapcsolódó irodalmi élete és intézményrendszere. Mert a magányos, a maga „irodalomtörténeti szerepéről” mit sem sejdíthető Mikes Kelemen ebben a tekintetben szóba sem jöhet, 1849 után pedig az irodalmi köztudatban ekkorra már mind hátrább kerülő Jósika Miklóson (meg a „másként” külföldre került Eötvös Józsefen) kívül nemigen volt szépíró. 1945 után annál több, hát még az 1956-os forradalmat követően. A versírók száma felmérhetetlen, aminek fő oka az, hogy mindenféle kiadói szakmai kontroll nélkül jelenhettek meg (és tűnhettek el a semmiben) privát kiadványok tömkelegei. Amik között alighanem szép számmal lehettek a hagyományos bújdosó-toposz reinkarnációi. Ottawából értesít valami bibliográfia 1971-ből egy Bújdosó regósok című könyvről („Száműzött Magyar költők antológiája”), 1967-ből Sidney-ből Az akasztófa árnyékában című könyvről („szatírák, epigrammák”), melynek névtelen szerzője: „egy hazájában tíz éve bújdosó Magyar”... (A szerző nevét és életének néhány részletét sikerült azonosítani, s ennek alapján feltételezhető, hogy az írások Magyarországon készültek, mint alanyi reflexiók a sztalinista idők borzalmaira. Azután valahogy kikerültek Ausztráliába, mint hajdan szegény Mednyánszky Cézár.)

A VERSBEN BUJDOSÓ

Ha majd egy új Magyar irodalomtörténet számba veszi az újabb kori (s persze: érdembeli) Magyar emigrációs szépirodalom egészét, akkor lehet majd érvényes állításokat tenni ennek a félszázados prózának és költészetnek a mibenlétéről. Most csak pár futó észrevételt kockáztathatunk meg két verses antológia kapcsán (később térve ki majd az olyan jelentős személyiségekre, mint Határ Győző és Faludy György, és egyáltalán nem foglalkozva a diaszpóra olyan jellegadó alkotóival, mint Kemenes Géfin, Bakucz, Horváth Elemér, Kabdebo, Vitéz stb.) Az egyik antológia „külföldi”, a másik „hazai”: A nyugati Magyar költők antológiája, az EPMSZ kiadványa, Kemenes Géfin László

szerkesztésében, 1980-ban, a Béládi Miklós összegyűjtötte Vándorének 1981-ben Budapesten jelentett (mint e nemben „az első”) „szakmai” újdonságot. Jóleső érzéssel észlelhetjük, hogy egy-két (akkoriban) „cenzurálisan-pártállamilag” vállalhatatlan szerzőtől eltekintve a két könyv szerzői köre lényegében megegyezik. (Kicsit ugyan furcsállhatjuk, hogy a „konzervatívabbnak” beállított itthoni összeállítás az avantgard felé nyitottabb, mint az odakinti.) Ugyanaz a 23 költő szerepel mindkettőben, ezekhez társul odakint még 9, idehaza nem kevesebb, mint 15.

Függetlenedni próbálva a lírikus egyéniségektől, nézzük szinte csak „impresszionista modorban” ennek a lényegében azonosnak tekinthető kettős vershalmaznak a sajátosságait. Ha „lényegében azonosnak” mondjuk a két kötetet, ez a kulturális politika szintjén azt jelenti, hogy a Nyugaton szerkesztett kötetet sem jellemzi olyanfajta politikai fesztelenség-gátlástalanság-nyíltság, ami itthon elképzelhetetlen lett volna. Esik szó ugyan 56-ról, történnék némi utalások a közszabadság itthoni fogyatkozásairól, de ezek a legkevésbé sem feltűnőek – ami nem azt jelenti, hogy a diaszpóra költőit bármi is gátolhatná, hanem azt, hogy a politika – mint „ősi magyar” lírai tematika – nem, vagy alig része annak a költészeti tablónak, amit magukra nézve érvényesnek gondolnak. És a „közéletiségnek” – azaz ismételve: ennek az ún. magyar lírai hagyománynak – meggyengülésére mutat az is, hogy alig van a versek között történelmi parabola, történelmi utalás sem sok, vagy kapcsolódás az effajta magyar lírai tradíció korábbi művelőihöz, egyáltalán a „sorskérdésekhez”. Ami végeredményben azt is sugalmazza, hogy szinte mindannyiuk számára közömbössé váltak a „bujdosó költő” sztereotípiái. Noha aligha lehetne egyetlen is vádolni közülük valamiféle nyegle közönnyel a nemzet problémái iránt – jó páran politikai okokból ekkortájt vízumot sem kaphattak, ha egyáltalán kértek is. De másként értelmezték a civil és a költői lét szereplehetőségeit. Mondhatnánk, a vers „anyaga” általában az, és nem több, mint amit a költői sors felszíni képes a mindennapokból, a kínálkozó életlehetőségekből, a személyes élménnyé vált kultúrából. A személyiség, többnyire az egzisztenciális dilemmák között őrlődő, vagy kifejezetten „töredezettnek” mondható személyiség a meghatározó szövegszervező entitás, a szabadságnak megfeleltetett kötetlenség a létmódban éppen úgy, mint a formák kezelésében vagy a nyelv birtokbavételekor – ez a meghatározó. Irónia; szóróncsolás; a lét katasztrófikus meghatározottságának esztétikai következményei; a lázadó természet és a létezésbe pusztulást hozó ember; Isten jelenlétének kétes állandósága; Istent pótló metafizikus és misztikus kísérletek; a magyar versvilágtól idegen terek otthonként való megjelenítése – tenger, New York; bátor szürrealizmus; az érzelmesség aggályos háritása; a társas életre vonatkozó utalások szinte teljes hiánya; a szabad versnek és a teljesen strukturálatlan hosszú versnek a kultusza; a gyakori idegen nyelvű vendégszövegek; semmiféle magállapodottság – legfeljebb a közelítő halál tudatában... Ezekkel a címszavakkal, meg az ilyesfélékkel írható le ez az emigrációs versvilág.

Ami a két antológiát mégis némileg megkülönbözteti, az a „magyar vonatkozások” némileg eltérő súlya. A Béládi-féle kötetben valamivel súlyosabb ez a „nemzeti” elem, mint az avantgardnak – költőként és nem szerkesztőként! – oly erősen elköte-

La Belle Jardiniere

lezett Géfinnél. (Ennek viszont ellentmondani látszik az, ismételjük meg, hogy az emigrációs kísérleti irodalom évtizedeken át működő vezető fóruma, a Magyar Műhely szerzőgárdája nem kapott helyet a nyugaton szerkesztett kötetben – aminek alighanem nemcsak poétikai okai lehettek, sőt valószínűleg a legkevésbé sem azok...) Miben is áll ez a nemzeti jelleg? Olyan verssort sehol nem találunk, mint – mondjuk ez – amit egy másik, újabb és nem kevésbé igényes antológiából írhatunk ki – a költő(nő) arra az önmagának feltett kérdésre, hogy ki is volna ő, így válaszol: „egy levele a magyar fának / sodorja, pergeti a szél”. Ennek az életérzésnek – ha el is fogja a költőket – illetően megfogalmazását legtöbben már nem tartják modern vershez illőnek. Mit tartanak viszont annak, egy olyan posztmodern szövegformálás jegyében, aminek akkoriban Hegyeshalomtól erre még híre sem volt? (Ez a megjegyzés persze nem jelenti azt, hogy a diaszpóra költészete „léthelyzetének” köszönhetően en bloc korszerűbb lenne, mint a magyarországi.)

„ÉLET JÖNNI INKOGNITO”

Lássunk néhány példát a költők neve nélkül.

1. „Udvarhely Baromlaka Medgyes / Nagymoha Ürmös Kóbor Sárpatak Alma-kerék”... és így tovább sorok tucatjain át tartó helynévzuhatag, benne román szavak. Az utolsó szó ez. „Levegőt!” Ugyanez mástól: „Térkép lett e táj / s nevek, – ilyenek, / hogy 'Katlangödör', / meg 'Feketevíz. / Az emlékezet / veszi fenekét, / mint rozsdás vödör, / 'Nyírjes', 'Kiskanyar'... / Menj fiam, a szügyi útra / a nyulaknak / tépjél friss füvet.”

2. Bartók New Yorkban – ez a cím. A vers a zenéről szól, de közben a borzongás szavai: kifestették-e őt is holtában, amint ez itt szokás? Van még több más Bartók-vers – mind a zenéről, de mind Bartókról. Aki meghalni jött ide, az idegenbe.

3. „Mikor Juropha mentem” – így kezdődik egy vers. Aztán: „tömtem bagarja táskát / brüsszeli csipkével / oportói borral / csaba kolbásszal / lundi szmorgazdborddal” (Sokak, sokunk szerint az újabb magyar líra egyik emblematikus darabja Domonkos István Kormányeltörésben című verse, 1971-ből, létrejöttének helye: Djuphult. A költő kisebbségi, vajdasági származék, aki vagy negyven évvel ezelőtt Svédországba vándorolt ki. Verse így kezdődik: „én lenni / én nem tudni magyar / élni külföld élet / pénz nyelv zászló himnusz bélyeg... / én nem látni új látóhatár / én menni külföld... / élet jönni inkognito ...) A zárójeles betoldás előtti vers epilógusa ez: „Justice for Hungary / volt egy repülőgép / de mivel nem Lindbergh / who the hell remembers...”

4. Egy cím: Változatok egy magyar népdalra. Kezdeté: „A gázálc nem vadalma...” Befejzése: „császárkörte’ a keresett szó / itt / és a kőbányai 23-as számú italboltban”. Ugyanettól a szerzőtől: „Mohit, Segesvárt, Voronyezst megnyertük. / A falon Récizky Nobel-díja... / Hévízen dinsztelve eszik a lótuszt...”

5. „útban egyre csak útban vagyok... / és emlékezetem ős tava nem fagy / fenékgig: ámulhatatlan / jegébe ölve talányos halait”

6. „Elidegenedett idegen, mondd: Hazádnak rendületlenül, te hitetlen, mondd, és hány hektáros a honvágyad, vagy te decibelben méred? dehogy nincs, van, ha lennie kellene, ne tagadd... Édesanya, édesapa, mondjátok meg, mi a haza? kérdem, mert már elfeledtem a házfeladatot, mondom. A nagyvilágon e kívül, mondd, mondd hidegen: elidegenedtél, te idegen. Mondod.”

7. „Nincs már solymászás karácsonykor, elnémultak a kobzosok, sokan aztán nekivágtunk Bolgárföldnek, Litvániának; sokunkat meg szétszórtak Zalába, Varasdba, Torontálba. Robotolunk az izmaelitáknak, őrizgetjük szokásainkat, a hímzést, a faragást...” Másnál ugyanez az archaizmusra zúdított irónia – ebben a versben bukkan fel az emigráció (Czigány Lóránt által könyvcímmé is emelt) enigmája: „gyökértelen mint a zászló nyele...” A vers felütése: „Ne tetszhalott sámán ne welszi bárd / ne részeg igríc szó szélhámosa / kinek a óra hetven neve van / tisztán trágár és tündérin káromkodó / ne bűgősigában tenger ne orfeusz feje / ne tiltott éden madara / ne lengyel dérben vályucitera / gyulai köcsögdob... /ötvenhatos agyam körül / harangok zúgása...”

8. „Hír. Kovács István / magyar kertészt / fiatal gyümölcsfái között / egy kora áprilisi napon / hirtelen ujjaival / halálra szorította / a szívinfarktus / Kanadában. / 72 éves volt. / Magyarul azt kiáltotta: jaj!”

9. „Magyar diaszpóra. A tartósított elkallódás állapotában az amerikai limbuszokon.” Vagy: „Naponta nyelvet – álarcot cserélek. / Néha úgy érzem: arcom már ez álarc, / néha meg: hiába vergődik a lélek, / megváltásra csak önnyelvén találhat... / ...anyám nyelvén tudom csak kidadogni / a naplementét alkotó igéket.”

10. „Egyetlen magyar költő élt hosszabb ideig Guayanában, ő egy szonettben sorolja emigráns kollégáit, annak függvényében, hogy ki hol és mi módon kommunikált (részben – természetesen – a semmivel): „anyanyelvén” „diktált” pl. Marco Polo Perziában, „latinul” Bonfini Budában, „így” „búsult” Balassi Lengyelországban, Mikes Törökországban, „így” „gépelt” Nabokov Amerikában, „körmölt” Auden Németországban – én meg „egyszál szegény magam...” Ugyanő meghatározza a „vándormagyar” fogalmát is: „ősei sumirok voltak és akkádok / Egyiptomban ő volt a zsidó / a Muhi puszta Béla királyra tett / és ötvenhatban útnak eredett”

11. „Egy rímjáték: „Minden nap riasztóbb a / hideg nagy diaszpóra!”

MIKLÓS IN MEMORIAM

12. Nevesítsünk egy költőt, hogy emlékét őrizhessük, aki nem szerepel egyik antológiában sem, később lett „magyar költő” (ha...), és még mielőtt biztosan az lett volna, meghalt; sorsa talán a legszélsőségesebb példa arra, hogy miként válhat valaki magyar költővé (ha...). S ha azzá kezd válni, mit is kénytelen kezdeni ezzel a szereppel. Neve Nicholas Kolumban, ez maradt magyar költőként is. A Miklóst kései magyar nyelvű magánirataiban használta csak. Családja székelyudvarhelyi primor (nemesi levelük dátuma 1663), ő Budapesten született 1937-ben, négyéves korától Kolozsváron nevelkedett, 1944 decemberében az utolsó vonattal menekültek el Erdélyből, két évig

Ausztriában, majd Budapesten élnek, apját bebörtönzik, 1956-ban Amerikába megy, szállodavezetést tanul, majd B. A-t szerez angol irodalomból és M. A-t német nyelvből. Egy kisvárosban él New Jersey államban (a házak itt Somerville-ben „faragottak, mint a székely kopjafák”), előbb német irodalmat tanít, utóbb angol nyelvet dél-amerikai emigránsok gyermekeinek. Egy darabig költészeti folyóiratot szerkeszt és ad ki, a költségeket másodállásból (autóbusz sofőrként) maga fedezi. „A költészet mentett meg az unalomtól és a cél nélküli élettől. A költészet az, ami elülteti az emberben a szabadság gondolatát.” („Poetry implanted in me an unfettered affection for freedom.”) Természetesen angol (amerikai) költő. „Legtöbb versem magyar témájú és a magyarságtudat megtartását, a magyarság összetartozását szorgalmazza.” Írja, de ez a mondat nincs benne angol nyelvű önéletrajzában-ars poetikájában. Legkorábbi verseit (a hatvanas évek elején) is már angolul írta, de még magyarul járt az esze (vagy olykor németül is?), pár év múlva már „az új nyelv lett a gondolatom”, ám – írja – „Csoóri Sándortól tanultam meg verset írni”, akitől sokat fordított – ezt már egy bilingvis interjúban mondja, amiben a fontos szakaszoknál angolra vált át. Ennek során közli: „Several things must have happened to me in the process of getting used to America... Sok minden történt velem miközben sikerült amerikaivá válnom: elvesztettem az anyanyelvemet, az emberi közlésnek ezt az elsődleges eszközét, túlélésre kényszerítettem magam egy idegen környezetben, amely alapvetően idegen volt a számomra...” 2003-ban halt meg, haláláról az interneten nem találtam magyar nyelvű értesítést. Halálos ágyához legjobb barátja, Korniss Péter sietett ki Budapestről, őt még megvárta. A kedves (kolozsvári) „Pier” meséli – hajdani, háború utáni (pesti) osztálytárs –, hogy miután utolsó cseppnyi kubai rumjával (ezt szerette hörpölgetni), bedörzsölték, hűsíteni búcsúzó tagjait, két nagyot és tisztát sóhajtván, meghalt. Soha nem tudjuk már meg, kinek-minek tartotta magát az agydaganat burjánzásában. Ágya körül mindenki angolul beszélt.

Miklós, nekünk az marad, nagyon mai, nagyon szabad szellem volt, nagyon kedves férfi, igazi amerikai, ha nem is a közhelyes értelemben, hanem abban, hogy minden amerikai jött valahonnan, még hozzá, belátható időn belül (kivéve a belső emigrációba szorított őslakosokat) és „így” írt igazi ezredvégi „bujdosó” verseket, az ősi magyar skizofrénia legújabb lírai dokumentumait, mint pl. Az emigránsok a hangzókkal birkóznak (utolsó sorai: „Van kutyád? Hallgasd meg egyszer! /... Ne vásárolj emigráns kutyát!”); mint az Emigránsok (a vége: „A vendégek anyanyelveden beszélnek, / míg gondolataid / egy másik nyelven gördülnek elő.”); mint a Magyarország (a kocsmában hallván a beszédét egy részeg ráförmöd: Nem vagy magyar. „Hogyan foszthat meg a kiejtésed / a magyarságodtól?”); mint a másik Magyarország című vers, ami így indul: „Benne élsz az öregember káromkodásában, a százhuszonhetes / szibériai fogolyéban, aki beleesett a latrinába.”; mint a Tegnap éjjel, ezzel a „spontánul odavetett” sorral: „Didergő emigráns tulipánok a kertemben.”; mint a Hazám („te fogod a kezem / Te könnyekkel rokon eszme”.

Ezredvégi vizitkártyák

Egy korszaknak nevet adhat egy politikai mozgalom, nevet egy ideológia, egy stílus, egy utópia álma... De egy korszakot mindig a nagy szellemek reprezentálnak. Beszélhetünk romantikus népiességről, de közben mindig Petőfire gondolunk, beszélhetünk a felvilágosodásról, akkor Voltaire-re és társaira, a kommunizmusról, akkor... „Mindannak”, amiről eddig szó volt, nincs neve, azaz számtalan neve van: emigráció és száműzetés, kivándorlás és bujdosás... Ezeknek a lapoknak a vége felé közeledve, az emigrációtól, a szigetmagyarságtól, a diaszpórától búcsúzva nem tehetjük meg, hogy azon jelesek közül is ide ne idézzünk néhány közelmúltban eltávozottat, akik így vagy úgy megjelentettek egy olyan szerepet, aminek majd' félezer éven át megvolt a helye a magyar színpadon, ha ennek a színpadnak a kulisszái nem is Magyarországon álltak. Vagy ha itt, akkor a lélekben.

A XX–XXI. század fordulója után már aligha beszélhetünk a „magyar bujdosóról” mint kortársunkról. Azok a választóvonalak, amik sokszor átjárhatatlanul osztottak meg nemzeteket és népeket, ma már nem jelentik akadályát itt, Európában a közlekedésnek, az együvé tartozás megélhető élményének és a világrend is olyanná van átalakulóban – legyünk derűlátóknak –, ami nem készlet menekülésre, nem új idegenbe. A politikai elnyomás nem új idegen földre, hogy kizáródva a hazából és nemzetből, magával legyen kénytelen társalogni a száműzött, mindig egyes szám első személyben, álleveleket írogatva kitalált személyeknek, mint szegény Mikesünk, vagy „diáriumot” (ahogy régieink mondták), mint a világ másik sarkába űzött nagy lengyel író, aki így kezdi Naplóját: „Hétfő: Én. Kedd: Én. Szerda: Én.”

Lássunk tehát végezetül azok közül az eltávozott írók közül néhányat, akik egyszerre emlékeztetnek a magyar bujdosás századaira és a „magyar bujdosás” bevégződésére, ám úgy, hogy létükkel-holtukban maguk is helyet kaptak a magyar mitológiában. Nem voltak félistenek, mégis ott a helyük a nemzeti emlékezet szomorkás-biztató tablóképén. Hatan álljanak itt, hat aggastyán. Lehetnének többen is. Életkoruk sorrendben: 92, 74, 95, 90, 96, 89 év. A legkorábban érkező 1878-ban született, a legkésőbb távozó 2014-ben halt meg. Több mint egy évszázad tanúskodásuk szellemi tere. Négyük Budapesten született, egy Erdélyben és egy a Felföldön. Ketten haltak meg Budapesten, hárman az Egyesült Államokban, egyikük Londonban. Átélték a XX. századot. Hárman hazalátogathattak életük utóján, hárman csak a „havasokon túlról” képzeleghettek „Zágonról”, ha ezt egyikük-másikuk makacsul tagadta is. Egymásra másolódo arcok, megismételhetetlen nevek. Ők hogyan élték meg a hazából való kirekesztettségüket-kirekesztődésüket? Benne tudtak-e maradni a nemzetben, vagy a magány zárta be őket véglegesen... Áldozatok voltak? A politikai haza kitesztottjai és az egyetemes kultúra befogadottjai? Akik váratlanul belekerültek egy drámai élethelyzetbe, ami hiába volt oly ismerős a múltból, a régi kérdésekre nekik kellett új válaszokat adniuk. Öregapáinktól veszünk búcsút, azzal, hogy megőrizzük könyveiket, mormoljuk versoraikat, anekdotákat görget róluk a beszéd a nagy közös asztalnál. Nem feledjük példázatos sorsukat és emberi gyarlóságaikat, tragédiájukat

és helyállásukat. Ki-ki a maga módján, esendően és emelkedetten, iróniába menekülve vagy pátosszal fényesítetten.

WIMBLEDONBAN HONGRIUSCULE

Van Határ Győzőnek egy önéletrajzi esszéje a hetvenes évek közepéről, aminek Istenhozzád emigráció címet adta, s így kezdődik: „1914. november 13-án, emigrációban születtem. Nem vettem észre mindjárt; de hamar kiderült. Az, hogy – függetlenül a rendszertől – Magyarországon emigráns vagyok. 1956 végén elhagytam Magyarországot és hazajöttem. Azóta itthon élek. Itthon Angliában; itthon Franciaországban; itthon – amilyen otthon a földlakó a földön csak lehet. Nem ott a hazám, ahol jól süthetem a pecsenyémet; hanem ott a hazám, ahol békén hagynak.” Ám – ezt teszi hozzá ehhez a blaszfémikus futamhoz: „Hevesen védtem hazának vélt hazámat angolokkal-franciákkal szemben, akik elvitatták a haza színpadias szent jogát, hogy hálátlan haza legyen. A haza predesztináció istene; akármilyen hűséges, áldozatkész, erkölcsös és jó hazafi légy is, a haza isteni joga, hogy örök kárhozatra rendeljen.” Tudjuk, van a humornak egy olyan fajtája, amikor a minél harsányabb állítás csak önmaga ellentétének a kihangsúlyozására szolgál. Határ Győző sok évtizedes külhoni tartózkodása alatt természetesen folyamatosan idehaza volt. Mindent olvasott, mindenről tudott, mindenkivel levelezett, számtalan embernek küldözgette lidérces portóköltéssel a maga költötte, szedte, nyomtatta, (aranszínbe) kötötte kódexméretű könyveit. És egy olyan „kertecske-hazácskában” élt Londonban, amit Magyarországról nevezett el. Önmagát szabad emberként, modern művészként és világpolgárként határozta meg, s mivel a szülőhelyével a viszonya soha nem volt harmonikus, mi sem volt egyszerűbb, mint a szavak előjelét ellenkezőjükre cserélni. Nem én emigráltam, noha én mozdultam elfele, hanem a „haza”; ám az mivel térben nem tud, hát időben – vissza a XIX. századba mondja az ős-avantgard író-filozófus. De a nyelvhasználat rajta is uralkodik. Le kell írnia a „hazabeszél” szót, mert nincs más. „Hazabeszélek”? Igen hazabeszélek. Annak a nyugati magyar irodalomnak a nevében szólok így hozzátok (NB. kikhez?), amely a tompamihályi kényszerű képes beszédből letett-leszokott...” Felejthetetlen a kép, ami tollára fut: „nemzeti pörsenésnyomogatás a tükör előtt...” „Törekedj tudatos gyökértelenségre” – süvíti magyarul, magyarnak, onnan ide. A kert arról ismerszik meg, mondhatta volna hatalmas kalapban üldögélve az itthoni könyvhéten, a Liszt Ferenc téren, derűsen járattva tekintetét a könyves bódékon, hogy olyan határolt végtelen, ahol a plánták némelyikét a gazda ülteti, a növények többségét egy láthatatlan és igazi tulajdonos növeszti – egyszerre ügyelve gyökérre, levélre, virágra, termésre.

BEZÁRKÓZVA A HALÁLLAL A PLAZA HOTEL VIII. EMELETÉN

Molnár Ferenc utolsó művének kézirata nem maradt fenn, angol nyelven jelent 1950-ben, Companion in exile címen, majd akkortájt, amikor kétszázezer magyar távozott az országból, ez a könyv magyarul hazatért, Útitárs a száműzetésben címmel. A könyvet elolvasa egy másik emigráns, Márai Sándor, aki a szerzőt mindközönségesen

„hisztérikusnak”, „szentimentálisnak” látja, akinek régi visszataszító írói vonása az „érzelmes ál-cinizmus”, Márai, aki nem a jelzőhalmozás megszállottja, erről a könyvről így vélekedik: „egy önző, morgós vénember tocsogós büntudattal polírozott boszszantó nyavalygása”. Molnár idősebb dandy, ifjúkora óta fesztelenül mozog Európában és az óceánon túl, 1939 óta járja a világ luxus helyeit, „kiadói földig hajolnak előtte” (írja egy másik magyar emigráns), több nyelven beszél – és ő írta valaha a – talán – legjobb Budapest-regényt, amely – alighanem – a magyar patriotizmusnak is irodalmi csúcsteljesítménye. Éveken át állandó ideiglenességben – ahogy írja – „utazótáskák között él”. Említi azt is, hogy már korábban szinte rögeszméjévé vált idegen országok vasútállomásain üldögelni órákon át és az elutazókat nézegetni. Az ún. high society (ittthon: a pletykás „víg-színházi”, link „kávéházi társadalom”) kedvence, anekdoták címszereplője, mégis úgy érzi, hogy a háború alatt és után az élete már „cél nélküli, kénytelen és állandó külföldi hontalanság”. Élete „nomád élet”. 1947-ben meghal (öngyilkos lesz) az a nő, aki 15 éve áll szolgálatában valami azonosíthatatlan státusban, aki mindenhova kíséri a világban, műveit gépeli, ügyeit intézi, aki rokoni és baráti levelezésével szinte egyetlen kapcsolatát jelenti Magyarországgal, felesége barátnője stb. Molnár az előkelő szálló előkelő VIII. emeletén lakik, Vanda a kevésbé úri XV-en. Az Utitárs – emlékirat és emlékmű. Egy idegenbe szakadt önző öregember végső magára maradásának krónikája, ahol már csak a lelkiismeret-furdalás marad mindennapokat szervező erő. Az se mindig. Első felesége, a teljesen elszegényedett Vészi Margit felkeresi a szállodában gépelnivalóért esengve, ridegen elutasítja. Noha akár még hálás is lehetett volna neki karrierje kezdetéért. Molnár a fasizmus elől menekül, s ez eleinte nem is tudatosul benne. Mint az „örök zsidó” vándorol, „évekig hipnotikus bűvöletben éltem”. És – a vallomás: „Vandának köszönhetem, hogy fájdalom nélkül eltérhettem az emberiséghez fűződő kötelekeket.” Egyre kevesebbet törődik a „társasággal”. („Él New Yorkban egy kis csoport estélyt rendező, pezsgőt szürcsölő, örökké szimatoló, pletykát hajszólo magyar emigráns...”) Alanyi szöveg Molnár zilált emlékirata, mint minden igazi „bujdosó könyv”, a mind záródóbb magány és mind beszűkültebb mozgástéré. Vanda a szállodai lakosztály gardrób szekrényét kis konyhává rendezte be, a közös kávézás szentélyévé. Halála után ennek sötétjébe zárkózik be az író éjszakánként órákra, ahol egy kis véletlen magból kikelt plántát is nevel, az asszony sírjáról hozott földben. Itt beszélget halott és élőhalott, s mindig magyarul, sőt egy olyan nyelven, amit maguk alakítottak ki magyar szavakból, kizárólag kettejük tolvajnyelveként, titkos jelbeszédeként. Molnár Ferenc kései emigrációja során már nem írt számottevő művet, de sorsa méltó az emlékezetre: azt példázza, hogy az ilyen végzetesen, mindentől és mindenkitől elidegenítő magány, csak az otthoni tértől és nyelvtől távol lehet az ember osztályrésze. S persze akkor, ha az önzés és önösség túl sikeresen vágott el minden szálát, ami az otthonhoz, a múlthoz kötötte. Leányának férje, Sárközi György (akit itthon pusztított el végzete) írja meg az emigráns Mednyánszky Cézár életrajzát, leánya, Márta, akkor kerül belső emigrációba, amikor a Válasz kiadására szenteli minden pénzét és energiáját, tehető

apja mit sem látszik tudni róla. (A tantiémekből – utóbb – azért jut hozzá is valamennyi.)

Unokája, Sárközi Mátvás most jelentette meg hézagpótló művét Cs. Szabó Lászlóról. Ő 1956 óta egy olyan téridőben él és ír, melynek határpontjai: a háború előtti és utáni Budapest, egy nagy család sors története, az 56-os forradalom és a 89-es rendszerváltozás utáni Magyarország és maga az emigráció: mindennapjaival és a mindennapokon túlmutató teljesítményeivel. Amit meg kell örökíteni. Úgy fogalmazva egyes szám első személyben, hogy az a szöveget ne elzárja mások elől, hanem éppen ellenkezőleg: összekösse másokkal a közös sors vállalásának jegyében. Sárközi Mátvás emlékezetes könyvei közül említsünk meg kettőt: azért, mert ezek az emigráns kommunikáció egészen különleges esetei. 1956-os távozása után anyjával folyamatos levelezésben áll. A *Levelek Zugligetből* (2011) és a *Tamperdü* (2013) egyfelől a hatvanas évek Magyarországnak rendkívül élvezetes „napi krónikái”, azzal együtt, sőt néha éppen azért, mert egy különleges kódot is használniuk kellett (aminek bájos gyermekdedségén a levelek szakavatott, bár kéretlen elő- és utóolvasói alighanem jókat derülhettek), másfelől plasztikus beszámoló egy ifjú emigráns művész értelmiségi egzisztencia teremtő törekvéseiről, harmadrészt arra példa, hogy a mindennapi eseményeket rögzítő „írásbeliség” utólag miként tud átmozdulni másféle epikus dimenziókba.

(Komoly kutatás tárgya lehetne az emigráció és az itthoni magyarság kapcsolattartásának számos különleges módja, hallatlanul széles műfaji repertoárja, állandó igazodási kényszere a korok nyújtotta technikai lehetőségekhez és az itthoni „közcsendi” kényszerűségekhez, továbbá: hogy hogyan kapcsolódott mindez az emigráción belüli személyes viszonyok technológiáihoz stb. A „rádió” pl. az egyetlen élő hírforrás hazafelé, ám ugyanakkor számos jeles irodalmár – Márai, Cs. Szabó, Határ Győző, Szabó Zoltán, Juhász László, Hanák Tibor, Albert Pál stb. műfajteremtő médiuma is. De azon is eltűnődhetünk, hogy a magyarországi telefonos szolgáltatás gyaroltsága miféle „kerülőútjait” teremtette meg a szónak. Vagy hogy a közvetlen kommunikáció folyamatos válsága hogyan kényszerít szinte mindenkit a napló- és emlékirat felé stb., stb.)

KILÁTÁS AZ OBERFÖHRINGER STRASSE-RÓL A PODMANICZKY UTCÁRA
Borbándi Gyula *Két világban* című emlékirata (2003) 580 nagy alakú oldal, ebből 330 oldal jut a távollét évtizedeire. 1949. január 13-ának éjszakáján szökik át hason csúszva Mosonszentmártonnál a határon és 1987. június 29-én immár autója volánja mögött Hegyeshalomnál mindössze tíz percig kell várakoznia, mire a határőr visszajön lepecsételt útlevelével. Kifelé menet harminc évesen lehajol és megcsókolja a sáros-havas magyar földet, harmincnyolc év múlva fel se merül benne a késztetés valami színpadias gesztusra, azon gondolkodik, hogy miért nem érez sem izgalmat, sem meghatódottságot. És nem azért (tudja jól az emlékirat olvasója) mert kiégett volna ennyi idő alatt, közönyössé vált volna a „magyar ügyek” iránt, netán már nem tartaná magát magyarnak – a memoár 330 oldala nem más, mint munkanapló a szerző har-

mincnyolc évről. És ezt eleitől végig a „magyar ügyek” végzése és megörökítése közben töltötte. Ritka az az ember, s most ne a történelem félisteneire gondoljunk, aki úgy tekinthet vissza az életére, mint amit nem csupán a sors esetlegességei határoztak meg, hanem a személyes vállalás is, az ideáloknak és a köz érdekeinek tudatos képviselete. Ők nemcsak a történelem szereplői, mint mindenki, hanem azok, akik maguk írják a szerepüket, akik megtalálják a színpadukat és a közönségüket, ha a jelenben, ha a jövőben, ha nevüket ismerjük, ha nem. „Sokáig azt hittem – emlékszik Borbándi Gyula Budapest felé, az ekkor még a muszkavezető „emigráns”, Rudas László nevétől szegyenkező, gyermekora utcája, a „Podma” felé közeledve – „hogya, a hontalanságot nem kalandnak vagy jobb megélhetési lehetőségnek tekintő, hanem politikai elvei miatt tudatosan vállaló emigránsként csak akkor látom viszont Magyarországot, ha ott újra olyan viszonyok uralkodnak, mint amelyek lehetetlenné válása miatt önkéntes száműzetésbe mentem. 1956 őszétől tudtam, hogy ennek a valószínűsége, belátható időn belül és talán az én életemben, meglehetősen csekély. A történelem – nekem rokonszenves – alakulása úgy hozta, hogy miután eldőlt, hogy hazatérni soha nem fogok, és életemet külföldön fejezem be, az önmagamhoz való hűség sérelme nélkül és megmenekülve minden ezzel kapcsolatos lelki kintól, szabad emberként látogathatom meg szülőföldemet.” A látogatásból évek múlva végleges hazatérés lett, de a „szabad ember” maradt, aki volt, aki lett. Olyan tehát, aki egyeztetni tudta a maga szuverenitását a fajta kötelességtudással, amit „felettes énje” előírt a számára: ez a felsőbb én pedig mi más is lehetett, mint az, amit a magyar történelem sugall minden jóra való ember számára, akkor is, ha a „haza” olykor bizony ellenséges „országoknak” mutatkozik. Alkat? Származás? Környezet? Szerencse? Bizonyára mind-mind közrejátszott abban, hogy az önemésztő honvág helyett a kiegyensúlyozott munkálkodás határozza meg valaki hosszú életét, és nem is az aszkézis szigorával, hanem a derűs társas mindennapok megélésével. Így lehetett évtizedekig a szigetmagyarság polgáraként dolgozni és kívül maradni a gettótól nyomorító helyzetein. Mert konfliktusban Borbándinak is volt része – olyan politikai és izlésviszályokban, amik minden magyar (és nem magyar) közösségben óhatatlanul előbb-utóbb teret követelnek maguknak, és ezekhez járulnak időről-időre azok a kényszerek, amik a nagyhatalmi erőknek mindig is kiszolgáltatott emigráns sors velejárái. Határozottság és mértéktartás – ez kellett ahhoz, hogy Borbándi Gyula a kevesek egyikeként megmaradt annak, aki és ami volt idehaza, amit munkásfelménoitől, a népi íróktól és a demokráciáért kétségbeesetten küzdő politikai mozgalmaktól tanult a háború után, erre épült rá sok évtized munkatapasztalata és sorsa-alkata, azaz a Gondviselés kegyelmi ajándéka: olyan ember volt, aki az otthont megtalálta a hazátlanságban is, mert a „haza” szót mindig pontosan tudta értelmezni.

AKI MÉGIS VISSZAKAPTA A HEGYEIT

Székelyudvarhely központjában található egy parányi liget, ovális alakú, fákkal övezett tér, tizenhárom mellszobor a posztamenseken – nézik egymást, nézik a látogatót. A székely Pantenon. A zömök – legyen író vagy fejedelem, hadvezér vagy regehős –

bujdosó. Mintha a székely sors ebben a mitológiai alakban tudná a legpontosabban meghatározni önmagát. Rákóczi és Nyíró, Bem apó és Csaba királyfi, Bethlen István és Fráter György... A tizenharmadik – amin a legtöbb nemzeti színű szalagot lebegtet a szellő – névtelen: ő a Vándor székely, akit úgy emlegetnek itt, meg távolabb: „A vándor székely hazatalál...” Arcvonásai ismerősek – egy Floridában elhalt író nézi a fejüket előtte meghajtókat, aki csak holtában kerülhetett haza az erdélyi földre, és akinek utóélete még az oly sok abszurditással teli magyar történelemben is kivételes. Műveinek tucatjai kelnek el sok tízezres példányban anélkül, hogy bármiféle „kánon” emelte volna föl a nevét; tíz évvel ezelőtt, amikor a legnépszerűbb művekről szavazott a magyar olvasó, tőle hármattal emelt az első ötven közé. Ma több mint hatvan köztéri emlékmű őrzi emlékét szerte a magyar glóbuszon – éles nemzetközi és kárpát-medencei szociálliberális és nacionalista tiltakozás közepette. Vélekedjen bárki bárhogy Wass Albert művészetének esztétikai értékeiről, pályáivének elképesztő hullámzásáról, a Baumgarten-díjtól és Babits szép szavaitól a teljes kirekesztésig, sőt a román halál ítéletig és tovább a nemzeti hősök szűk körébe emeléséig, egy biztos: Wass Albert, az Adjátok vissza a hegyeimet! írója, olyan közérzület kifejezője, sőt megszólaltatója, amiről azt hihette a fanyar és kelletlen XX. század, hogy a világegésekké végleg érvénytelenné vált, mert „válaszképtelen” az új kihívásokra. Hogy egy olyan nemzeti szimbólum és egy olyan beszédmód felélesztője, ami alighanem nem is szorult életre keltésre, mert a lélekmélyben folyamatosan jelen volt, és soha nem törődött azzal, hogy „korszerű-e” vagy nem. „Ezt” a szó- és képzetkincset találta egyedül illeszkedőnek a tragédiákkal terhes magyar történelemhez. Wass Albert művész szerepfelfogása tudatosan – vagy önkénytelenül – pontosan egybeesik azzal, amit a „Mikes” vagy a „bujdosó kuruc” vagy az „oldott kéve” toposza hitelesített az elmúlt századokban. Együtt mindazokkal az elbeszélő vagy lírai formákkal, amiket a magyar irodalmi múlt ezek körül kidolgozott. Az „otthon” mint tér és az „idegenség” mint sorshelyzet összekapcsoló médiuma a „bujdosó”, akinek a reménytelenség szinte csak az emlékezés és a fohászkodás gesztusait teszi lehetővé. A bujdosó imája című verse („Uram, ki fönt az égben...”) valóságos kultikus „tárgyként” működik bizonyos közösségi alkalmakkor, szóban és megzenésítve. A magyar mártírium szükségszerűen kapcsolódik össze nála is az újtestamentumi szenvedéstörténettel. „Elmegyünk, elmegyünk...” kezdetű versében a névtelenül búcsúzó népdal fel tudja szívni a maga stilsztikumába Mohácsot és a Golgotát, a Krisztust időlegesen megtagadó tanítványokat és a kuruc magyarokat a „bujdosom én – bujdosol te” nemzetpusztulás-víziójával. Számos idevágó prózai műve közül egyetlen említünk csak a kevésbé ismertek közül, A döblecfalvi székely címűt (Idő rostájában, Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1981.), amiben a leghalványabb pátosz nélkül ábrázolja a száműzetés emberi közegét, s abban egy olyan abszurd történetet, amiben a táj, a góbés kedély, a végső idők és az ezredéves székely rögeszmék valami démoni realitásba egyesülnek. A XX. századi emigrációból fejlődő modern irodalom és irodalmi teória nem sok mindent tud kezdeni azzal, ha egyik pályatársuk „egy új Rodostó álmait virrasztja”, netán az olyanféle „nyomásgyakorlással”, amely „a százezer bujdosó magyarnak” mintegy köteles-

ségévé teszi „az emigrációs nemzeti feladatok” felvállalását. Mindez persze miben sem befolyásolja, és nem is minősítheti azt a kultuszt, ami – úgy látszik – Wass Albert életművét a tragikus magyar történelmi sors mához (is) szóló híradásaként becsüli.

ÚJ-LIPÓTVÁROSI ÜZENET: „NEGYVEN ÉV BUJDOSÁSBAN...”

Száműzetésben élni – ez elsősorban sorshelyzet, és csak másod- vagy harmadsorban politikai kérdés. És Faludy György emberi-költői példája arra figyelmeztet, hogy higgyünk abban: az egyéni sorshelyzet, amikor sorsvállalássá alakul, készségesebben kötődik a nemzeti hagyományokhoz, mint a politikai ízlés vagy praktikum diktandóihoz. Furcsállhatjuk vagy esetleg a „nemzeti géniusz” üzenetének vélhetjük, mindegy, hogy egy költő, akit származása, nevelődése, kapcsolatai, világpolgári mentalitása, műveltségének szerkezete a XX. századi európai liberalizmushoz, a modernitáshoz és a baloldalhoz köti, a lehető legkövetkezetesebben, szinte „ókonzervatív eréllyel” képviseli a magyar történelmi és poétikai tradíciókat. Aki versbeszédének lélektani „mögöttesét” nézve közelebb áll – a tőle politikailag felmérhetetlen távolságban tevékenykedő – Wass Alberthez, mint az imént emlegetett „liberális” Molnár Ferenchez vagy ezt az itteni XX. századi emigrációs portré sorozatot majd záró „urbánus” Márai Sándorhoz. Hogyan fér meg egy emigráns magyar költő rajongásának címzettjeként egyszerre Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Fényes László, Vámbéry Rusztem, Arthur Koestler és a régi magyar „messze bujdosó fiak”, Balassi, Mohács és Nagymajtény, a kurucok, az „ős szók: a szemhatárról századok / ködéből még derengő nádasok, / gypűs vápákon elhullt katonák...” árnyai? Egy ízig-vérig XX. századi városi költő, aki első könyvének ezt a címet adta – menekülvén a nagyvilágba – Őszi harmat után... Arra is tanulság ez a grandiózus – eléggé meg nem becsült, a magyar líratörténetbe be nem tagolódott – lírai korpusz, hogy a demokratizmus és a szabadság eszméje politikailag kisajátíthatatlan. Mert ha ez sokak számára elfogadhatatlan is, ugyanaz a történelmi szereplő vesz részt a háború után a „balos” renitenskedésben, szocdemes zenebonákban, aki majd a recski fogolytábor legemlékezetesebb verses megörökítője lesz, majd a száműzetésben 1956 nemzeti szabadságküzdelmének egyik leghatékonyabb ápolója. Faludy otthon volt a világnyelvekben, a világ nagy egyetemlein, otthonosan mozgott a kultúra és civilizáció emlékei között éppen úgy, mint a természeti egzotikumokban, szabad és szabados volt magánéletében egészen addig, hogy aggastyánként is bulvárhíreknek legyen alanya és mégis kortársai közül senki nincs annyira otthon, mint ő a magyar táji-téri mitológiák legkedveltebbjeiben – csak a két legszebben említve – a „szőlőhegyen” és az „udvarházban”. És ez vonatkozik a bujdosásra, mint önképre és nemzeti identitáselemre is. Faludy lírai életrajzában éppen a világkép magabiztos egységessége révén alig lehet különbséget tenni a vándorlás, a tanulmányút, a kivonulás és a száműzetés között. „... hirdesd a bujdosóknak, hazaérünk”, írja Párizsban 1939-ben, „bujdosásban vert eb” jegyzi egy Balassi-homage-ban Marokkóban 1940–41-ben, „Mért jöttél volna bujdosni Nyugatra”, kérdi a kivégzett miniszterelnököt 1959-ben, „Magyarországot pótolta nekem / a bujdosásban”, sóhajt 1984-ben Fényes Lászlóhoz (akit hajdan megvádoltak a másik mi-

niszterelnök, Tisza István elleni gyilkos merényletért...), „Negyven év bujdosásban” summázza 1989-ben. Az otthon számára a magyar nyelv: az Óda a magyar nyelvhez, amit 1940-ben Párizsban írt, egyedül Illyés Koszorújához mérhető remeklés. És hazája a magyar történelem: „Árpád óta bennem lakik az ország” írja Torontóban, 1986-ban, abban a versében – 1956, te csillag – aminél kevés magyar költemény tett többet pusztá léténél fogva is a forradalom történelmi és mitikus igazságáért: „ezerkilencszázötvenhat, nem emlék, / nem múlt vagy nékem, nem történelem, / de húsz-három, lényem egy darabja, / szívem, gerincem – kijöttél velem / az irgalmatlan mindenségbe, hol a / Semmi vize zubog a híd alatt / és korlát nincs sehol sem...” Így indult a bujdosásba.

„CSAK EGYFAJTA IGAZ HAZAFISÁG VAN...”

...ha valaki ott, ahol éppen él, teljes hűséggel és feltétlen erő kifejtéssel helyt áll a munkájában. Ennek visszaható ereje van a hazára.” 1979-ből Kaliforniából való ez a magyar nyelven írt elgondolkodtató állítás. Alapigazság, evidencia vagy önmentő alakoskodás? Egyáltalán: lehet-e „hűséggel” végezni mindenféle munkát? És hogyan „hat ez vissza” a hazára? Akit megkérdezhetnénk, ha élne, se válaszolna. Márai számára Magyarország 1948 után csak az és annyi „volt”, amit és amennyit ő hajlandó volt befogadni belőle. Hazájával nem óhajtott társalgásba bocsátkozni. Megelégedett azokkal a hírekkel, amik „valahogy” megtalálták őt, de ezeket se tartotta valami sokra – ő maga volt a fontos; egy író és egy vállalt léthelyzet; a toll, ami az emlékek és hírek gubancából válogat. A világgal egyenrangúsított személyiség, aki minden mondatával ítéletet mond, ha mással nem is, már azzal, hogy leírásra egyáltalán érdemesnek tartja vagy nem.

Márai soha nem volt érzelmes magyar, a hazátlanságot alighanem a XX. századi intellektuelhez, ha nem is méltónak, de nem is természetellenesnek gondolta, talán – de ez sem biztos – azóta, hogy szülővárosa idegen országba került. Nem volt bezárva egyetlen nyelvbe, kíváncsi volt mindenre, amit a világválság kulisszái között észre vehetett és amit szembe lehetett a kultúra évezeirevel. Hol érezte magát otthon? Egy régi házban, egy úri (szobalányos) lakásban, egy könyvben, félórát eláll-dogálva az Uffiziben Botticelli Primaveraja előtt, egy napfényes utcában bármely városban, egy bécsi kávéházban, a magányos Krúdy mondataiban... Ugyanaz marad menekültként, aki volt, amikor sznobériától sem mentes utazóként, kutúrturistaként, évekig élt külföldön. Könyvcímei árulkodók, az évszámoktól szinte függetlenül: Vendégjáték Bolzanóban, Napnyugati őrzés, A sziget, Idegen emberek, Európa elrablása stb. Ha lehet a félig-meddig frivol feltételezéssel élni: idegenben kellett élnie, hogy a maga igazi műfaját megtalálja és abban otthonára leljen: a naplót. Kortörténetileg (talán) legizgalmasabb könyve, a Föld, föld... (1972) is rekonstruált napló. És tudjuk, a napló az az elbeszélő forma, aminek az életetője a magány és az intellektualitás. Alkalmanként – Márainál igencsak ritkán – a vallomások. A két nagy magyar irodalmi példa, Mikes és Márai egy „magyar történet” kezdete és végpontja is, ha a szövegnek a külvilághoz és a lélekbelsőhöz való viszonyát nézzük. Ennek a Márai

által a végső állapotig formált magánynak – ezt magyar író esetében különösen hangsúlyozni kell – erős szociológiai oka is van. Márai számára egyetlen társadalmi osztály kínálta fel az otthonosság, a bensőségesség, a biztonság érzetét: a polgárság, ami volt is, meg nem is, nemzeti ízlésmintával biztos, hogy soha nem szolgált; a polgár város-lakó volt a magyar földrajzi és lelki centrumoktól távoli helyeken. Legtöbbje elzárkózva élt a vármegyei-udvarházi-falusi magyarságtól Erdélyben és a Felföldön. Le is választotta őket a történelem a nemzetestről az első adódó alkalomkor.

Mindazonáltal Márait erősen foglalkoztatta a haza és a hazátlanság mibenléte, az emigrálás pszichózisa. Műveit bárhol fölcsaphatjuk. A füves könyv – mely a nagy utazások és a végleges száműzetés között idehaza íródott – önmegszólító formában fogalmaz: egy önmagával folytatott látszatdialógus pusztán színpadias keret az egyedüllet monológjához. Elmereng pl. az életkörülmények megváltoztatásának értelmén, és oda jut, hogy „az új városban, az idegen országban, ahol méltányosabbak az emberi együttélés feltételei, megtalálod idővel ugyanazt az emberi önzést, kapzsiságot, hiúságot és rosszakaratot, ami hazádban gyűlöletesnek tetszett... S ezen felül még idegen is leszel; s idegennek lenni mindig annyi is, mint nyomoréknak lenni.” Pár szakasszal utóbb már nagyon is mások a hangsúlyok. „Hazaszeretetre nem tudlak megtanítani: örült az, aki önmagát tagadja. Hazád a történelmi méretekben megnagyított és időtlenített személyiség. A haza a végzet, személyesen is. Nem fontos „szere-tered’-e vagy sem. Egyek vagytok.” Mi is ez, kérdezhetjük, mint annyiszor, ha Márait olvassuk: higgadt értelmiségi okosság vagy szemérmes elzárkózás a felfűtöttebb szavaktól? És ami ennek a szép könyvecskének a végén kibukik a tolla alól? „Mindig mindent adjál oda hazádnak. A világnak nincsen semmiféle értelme számodra hazád nélkül... semmit ne várj hazádtól. Csak adjál azt, ami legjobb életedbe.” Nem furcsa, hogy ez a mintaszerű stilszta félelmetes következetességgel mellözi itt a határozott névelőt? Vajon, miért? Amit mindenki tud, aki hasonló helyzetbe kerül, de senki ilyen makacs szívóssággal nem emlegeti unos-untalan, hogy nincs fontosabb a modern ember számára, mint a szabadság, ám semmi nincs, amiért akkora árat kelljen fizetni. „Válságos korokban elkövetkezik egy pillanat az író számára, amikor dönteni kell: nyelvi értelemben talán rozsdásodó szavakkal, de szabadon mondja el, amit mondani akar, – vagy asztmatikus köntörfalazással, törzsökös anyanyelven hazudjon. Ez csikorgó kemény pillanat. De nem lehet megkerülni.” (1975) Március idusán csak ennyit ír 1974-ben: „... ’Rabok legyünk vagy szabadok?’... Szónoki kérdés. Már csak arról van szó, hogy legyünk. A történetírás kezd tómondatos szöveg lenni.” Ő is megtalálja Thoreaut, persze nem úgy, mint a szegény magyar olvasók szokták (emlékszünk: Hamvas Béla is), a művében, 1971-ben ő a világpolgár ott áll a remete maga ácsolt ágya mellett, hogy elmondhassa, amit az egyedüllet műfajáról már úgyis tud. „Ha New Yorkban él, talán mást is ír, regényt vagy drámát. De Waldenben, a tó partján, az eszelős magányban nem írhatott mást, csak naplót. A műfaji alkotáshoz – mint a regény, a dráma – környezet kell, díszlet, keret. Az erdei, tóparti magányban nincs ’műfaj.’” És ez a szikár gondolkodó is – persze – kénytelen belegondolni a magyar nemzetkarakter problémáiba, kénytelen észrevenni – és aligha valami divatnak

behódolva –, hogy van valami mély egymásra utaltság a menekülő magyar sorsa és a magányos nemzet jellemképlete között. „Nem élt még egy nép Európában, amelyet úgy fojtogatott volna a magány, mint a magyart” – kezd bele egy hosszabb elemzésbe a Föld, föld vége felé, amikor már a hazától való végső búcsú kimondhatatlan szavait fogalmazza. „Csak befelé volt menekülés (ha volt). Mint mindig a magányban, a 'magyar' csak önmagában remélhetett szövetségest, befelé... De a magyar magányosság, az európai sivatagban, erőforrás is volt, oázis. Kelet és Nyugat között – sorával, jó és rossz tulajdonságaival, – végzetesen magára maradt egy nép.” Mi ez, ha nem Arany és Ady, Szabó Dezső és Prohászka, ha nem a „bujdosó magyar” finitiz-musa?

Bünyös maszk